

UOT: 336.331

KƏND TƏSƏRRÜFATINDA ÜMUMİ MƏHSULDARLIQ GÖSTƏRİCİLƏRİ
VƏ STATİSTİK QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNİN METODOLOJİ ƏSASLARI

Ə. T. ZEYNALLI

AKTN Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı ET İnstitutu

Məhsuldarlıq sintetik göstəricilər qrupuna daxil olmaqlar, səciyyədən-dirdiyi iqtisadiyyat sahələrinin fərdi və ümumi cəhətlərini müəyyənləşdirməyə xidmət göstərir. Bu məqalədə kənd təsərrüfatında ümumi məhsuldarlıq göstərici-lərinin mahiyyəti izah edilir, hesablanma metodologiyası təklif olunur və onlardan istifadə edilmə məqsədləri göstərilir.

Açar sözlər: məhsuldarlıq, ümumi məhsuldarlıq, əmək məhsuldarlığı, ictimai əmək məhsuldarlığı, intensiv inkişaf.

Kənd təsərrüfatı milli iqtisadiyyatın elə bir mürəkkəb fəaliyyət sahəsidir ki, inkişaf qanunauyğunluqlarını öyrənmək, onun sahələrinin intensiv inkişaf səviyyəsini səciyyələndirmək, regionların xüsusiyyət və fərqlərini müəyyənləşdirmək, təsərrüfat subyektlərinin rəqabətə davamlılığını təmin etmək, mənfəətini artırmaq, səmərəli nəticələrə nail olumasında təkcə fərdi məhsuldarlıq göstəricilərinin deyil, həm də kənd təsərrüfatında ümumi məhsuldarlıq göstəricilərinin artım xüsusiyyətlərini bilmək və bu göstəricilərin düzgün hesablanması olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Göstərilən məsələləri lazımi səviyyədə həll etmək üçün məhsuldarlıq göstəricilərinin müəyyən metodologiyaya əsasən hesablanması və onun müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılması zərurətə çevrilmişdir. Məqalə ölkə Prezidenti, cənab İlham Əliyevin AMEA-nın 70 illik yubiley iclasında çıxışında xüsusi vurğuladığı: “elmi araşdırmalar sadəcə olaraq araşdırmalar üçün aparılmamalı, ölkə iqtisadiyyatının təhlükəsizlik potensialının gücləndirilməsinə yönəldilməlidir.” [11] vəzifənin yerinə yetirilməsinə səy göstərmək məqsədilə hazırlanmışdır.

Müəyyən obyektiv və subyektiv səbəblərə görə, hazırki şəraitdə kənd təsərrüfatı sahələri üzrə fərdi məhsuldarlıq göstərici-lərinin hesablanmasına qismən diqqət yönəldilsə də, ümumi məhsuldarlıq göstəricilərinin hesablanmasına lazımi səviyyədə əhəmiyyət verilmir və onların statistik hesablanması aparılır. Burada nəzəri-metodoloji materialların çatışmazlığı da öz təsirini göstərir.

Məqalənin yeniliyi kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatının təkmilləşdirilməsi, onun mərkəzi məsələlərindən hesab edilən məhsuldarlıq göstərici-lərinin statistik tədqiqini nəzəri müddəalarla təmin etmək, iqtisadi-statistik təhlillərin keyfiyyətini yüksəltmək, sahə üzrə seçmə statistik müşahidələrin nəticələrinin baş məcmuya şamil edilməsi sahəsində nəzəri təfəkkürdə və təcrübi fəaliyyətdəki boşluğu aradan qaldırmaqla xarakterizə edilir.

1. Kənd təsərrüfatı üzrə ümumi məhsuldarlıq göstəriciləri

Məhsuldarlıq göstəriciləri universal və sintetik göstəricilər qrupuna daxil edilir. İqtisadi-statistik təhlillər, idarəetmə funksiyalarını məqsədyönlü, səmərəli təşkil etmək və yerinə yetirmək üçün müxtəlif xarakterli

ümumiləşdirici göstəricilərdən istifadə edilir: 100 ha kənd təsərrüfatına yararlı sahəyə düşən nəticələr; 100 ha əkin sahəsinə düşən nəticələr; 1 hektar əkin sahəsinə düşən nəticələr; 1 manat xərcə (istehsal xərcinə) düşən nəticələr; ictimai əmək məhsuldarlığı və s. nisbi iqtisadi yanaşma metod və üsullarından istifadə edilir. Bütün hallarda iqtisadi münasibət-lərin nəticələrini (natural ifadədə istehsal edilən məhsulların kəmiyyəti, onların dəyəri, onlara çəkilən xərclər, yeni yaradılmış - əlavə dəyər və s.) istifadə edilən istehsal amillərinə (torpaq, əmək və kapitala) bölmək yolu ilə istehsalın, əməyin məhsuldarlığı öyrənilir və bu barədə real fikir formalaşır.

Cəmiyyətin ictimai və siyasi quruluşundan asılı olmayaraq, bu iqtisadi metod-lardan istifadə olunması əhəmiyyətli sayılmış və səmərəli, arzuolunan nəticələr əldə edilməsi üçün bir vasitəyə çevrilmişdir.

Belə ki, məsələn, Sovətlər İttifaqının iqtisadi konsepsiyasında kənd təsərrüfatına yararlı olan 100 hektara görə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalını qiymətləndirməyə xüsusi diqqət yönəldilmişdir. Torpaq ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunmasını müəyyənləşdirən göstərici hesab edilmişdir. İstehsal edilmiş məhsulun xüsusiyyətinə asılı olaraq, müxtəlif torpaq sahələri üzrə hesablanmışdır: ot (kəsilmiş çəkiddə), süd və yun kənd təsərrüfatına yararlı sahələrə nisbətən; yumurta isə dənli bitkilərin əkinlərinə nisbətən hesablanmışdır [4, 123-124].

Müasir dövrdə, bazar iqtisadiyyatı şəraitində belə nisbi kəmiyyətlərdən istifadə edilməsi, nəinki əhəmiyyətini itirmiş, əksinə, daha da aktuallaşmışdır. İstifadə edilmiş hər 100 ha kənd təsərrüfatına yararlı sahəyə görə istehsal edilmiş məhsul-ların dəyəri və ya yeni yaradılmış (əlavə) dəyər, ayrı-ayrı növ heyvandarlıq məhsulları istehsalı (natural ifadədə): çəki artımı, süd və yumurta istehsalına dair nisbi (orta) kəmiyyətlər hesablanması ətraflı təhlillərin aparılması, əhəmiyyətli qərar-ların qəbul edilməsi və səmərəli idarəetməni həyata keçirmək üçün çox vacib sayılır.

Məsələn:

a) hər 100 ha yararlı sahəyə görə hesablama:

Məlumatların müqayisəli təhlili nəticəsində belə qənaətə gəlmək mümkün olur ki, Xızı rayonunda heyvandarlığın hesabına, mövcud torpaq ehtiyatlarından

Cədvəl 1. Abşeron iqtisadi rayonunda 2014-cü ildə istehsal edilmiş kənd təsərrüfatı məhsulları, dəyər ifadəsində, 100 ha kənd təsərrüfatına yararlı sahəyə görə, min manat

	Xızı rayonu üzrə:			Abşeron rayonu üzrə:		
	bitkiçilik məhsulları	heyvan-darlıq məhsulları	cəmi kənd təsərrüfatı məhsulları	bitkiçilik məhsulları	heyvan-darlıq məhsulları	cəmi kənd təsərrüfatı məhsulları
Istehsal edilmiş bütün məhsulların dəyəri	1,09	44,55	45,64	2,39	24,14	26,53
Həmin məhsulların istehsalına çəkilən birbaşa xərclər	0,59	18,37	18,96	0,92	13,90	14,82
Yeni yaradılmış (əlavə) dəyər	0,50	26,18	26,68	1,47	10,24	11,71
Yeni yaradılmış (əlavə) dəyərin sahəvi tərkibi, %	1,9	98,1	100	12,6	87,4	100

daha çox gəlir əldə edilir, Abşeron nisbətən; Abşeron rayonunda isə bitkiçilikdən əldə edilən gəlir nisbətən çoxdur, Xızı rayonunun təsərrüfatları ilə müqayisədə. Məlumatlar deməyə əsas verir ki, hər iki rayon heyvan-darlıq məhsullarının istehsalı üzrə ixtisaslaşmışdır;

1-ci cədvəlin məlumatları aşağıdakı qaydada hesablanmışdır:

- *istehsal edilmiş məhsulların dəyəri = regionlarda istehsal edilmiş məhsul-ların kəmiyyəti (sentner), növlər üzrə * 1 sentner müvafiq məhsulların satış qiyməti* (əslində istehsalçı qiymətlərindən istifadə olunmalıdır və hələ ki, onun işlənilib hazırlanmasına lazımı əhəmiyyət verilmir), hər iki məlumat rəsmi statistik məlumatlardır. Bütün məhsulların dəyəri bitkiçilik və heyvan-darlıq təvəqüfə ayrıca toplanmış və onların ikisinin cəmi hesablanmışdır. Hesablama nəticəsində alınan məlumatlar ionların kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsinə) bölünmüş və 100-ə vurulmuşdur;

- *kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal xərcləri = ionlar üzrə istehsal edilmiş məhsulların kəmiyyəti (sentner), növlər üzrə * müvafiq məhsulların bir sentnerə maye dəyəri* (əslində isə istehlakçı qiymətlərinə əsasən istifadə edilmiş toxum,

ammal və materialların dəyərini hesabladıqdan sonra 1 sentnerə çəkilən istehsal xərcləri müəyyənləşdirilməlidir, hazırda belə hesablama əhəmiyyət verilmir, təklif kimi tətbiqini gözləyir, nəticədə xərclər süni artırılır), hər iki məlumat rəsmi statistik məlumatlardan götürülmüşdür. Bütün məhsullar üzrə hesablanmış xərclərin dəyəri bitkiçilik və heyvandarlıq üzrə ayrıca toplanmış və onların ikisinin cəmi hesablanmışdır. Hesablama nəticəsində alınan məlumatlar regionların kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsinə (ha) bölünmüş və 100-ə vurulmuşdur;

- *yeni yaradılmış (əlavə) dəyər = bütün məhsullar üzrə hesablanmış dəyər – bütün məhsullar üzrə hesablanmış istehsal xərcləri*, hesablama bitkiçilik, heyvan-

darlıq və kənd təsərrüfatı üzrə aparılmışdır. Alınan nəticələr region-ların kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsinə (ha) bölünmüş və 100-ə vurulmuşdur. Xərclərin düzgün hesablanmaması süni surətdə yeni yaradılmış (əlavə) dəyəri azaldır. Həm də istehsal edilən məhsulların kəmiyyətinin düzgün öyrənilməməsi, istehsalçı qiymətlərinin işlənilib hazırlanmaması belə hesablamların nəticəsinə mənfi təsir göstərir və əhəmiyyətini azaldır.

b) sərf edilmiş 1 manat istehsal xərclərinə görə yeni yaradılmış (əlavə) dəyərin məbləği hesablanır:

Cədvəl 2. Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonun üzrə hər manat istehsal xərclərinə görə yeni yaradılmış (əlavə) dəyər, manat

	Bitkiçilik məhsulları	Heyvandarlıq məhsulları	Bitkiçilik və heyvandarlıq məhsulları
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	1,42	1,07	1,20
Qobustan rayonu	0,82	0,64	0,66
İsmayilli rayonu	2,18	0,98	1,51
Ağsu rayonu	0,85	0,88	0,86
Şamaxı rayonu	0,89	2,13	1,67

Cədvəlin məlumatları deməyə əsas verir ki, Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonunda bitkiçilik üzrə İsmayilli rayonunun təsərrüfatlarında daha çox gəlir əldə edilirsə, heyvandarlıq məhsullarından daha çox gəlir əldə etmək Şamaxı rayonunun təsərrüfatları üçün xarakterikdir.

2-ci cədvəlin hesablanma qaydası:

1-ci cədvəlin məlumatlarını hazırlamaq üçün hesablanan göstəricilərdən: istehsal edilmiş məhsulların istehsal xərcləri və yeni yaradılmış (əlavə) dəyərdən istifadə edilmişdir. İkincinin birinciyə bölünməsi üsulu ilə 1 manat xərcə düşən yeni yaradılan (əlavə) dəyər hesablanmışdır.

c) bir hektar əkin sahəsinin səmərəliliyi hesablanır:

Cədvəl 3. Gəncə-Qazax iqtisadi rayonun təsərrüfatlarında buğda, kartof və tərəvəz əkinlərinin səmərəliliyi, hər hektardan əldə edilən əlavə dəyər hesabı ilə

	Payızlıq və yazlıq buğda		Kartof		Tərəvəz	
	yeni yaradılmış (əlavə) dəyər, manat	yeni yaradılmış (əlavə) dəyərin istehsal xərclərinə nisbəti, %	yeni yaradılmış (əlavə) dəyər, manat	yeni yaradılmış (əlavə) dəyərin istehsal xərclərinə nisbəti, %	yeni yaradılmış (əlavə) dəyər, manat	yeni yaradılmış (əlavə) dəyərin istehsal xərclərinə nisbəti, %
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	165,78	32,00	1554,46	34,32	2122,56	125,23
Qazax rayonu	160,25	32,00	1200,85	34,32	3072,78	115,18
Ağstafa rayonu	173,76	32,00	1161,27	37,68	1403,52	115,18
Tovuz rayonu	226,49	48,50	2416,79	37,68	1920,60	122,22
Şəmkir rayonu	616,56	222,20	1899,55	37,68	4015,33	267,09
Gədəbəy rayonu	436,80	108,30	2365,74	67,90	1986,60	115,18
Daşkəsən rayonu	319,45	111,20	1019,96	34,32	1631,85	115,18
Samux rayonu	195,55	33,90	2428,01	37,68	1858,32	158,93
Göygöl rayonu	111,72	38,50	1656,36	57,76	1188,43	135,00
Goranboy rayonu	136,71	30,90	1230,83	37,68	941,70	115,18
Müqayisə üçün, Azərbaycan cəmi	122,56	32,00	2323,09	74,32	1956,93	115,18

3-cü cədvəlin məlumatlarının hazırlanması üçün rəsmi statistik məlumatlar-dan istifadə edilmişdir: müvafiq məhsullar üzrə 1 hektardan məhsuldarlıq (sentner); bir sentnerin satış qiyməti; bir sentnerin maye dəyəri. Bu məlumatlar əsasında, 1-ci cədvəlin məlumatlarını hazırlamaq üçün istifadə edilən metodologiyaya

uyğun olaraq, bir hektardan yığılan məhsulun dəyəri, istehsal xərcləri və yeni yaradılmış (əlavə) dəyər göstəriciləri hesablanmışdır. Alınan nəticələrdən biri – yeni yaradılmış (əlavə) dəyər və onun istehsal xərcinə nisbəti (%) 3-cü cədvəldə verilmişdir. Ən etibarlı nəticə 1 hektardan yığılan məhsulun kəmiyyətini düzgün hesablamaq, istehsalçı qiymətdən istifadə etmək və istehlakçı qiymətinə əsasən bir hektara yönəldilən xərclərin hesablanma nəticələrindən istifadə etməklə aparılan müvafiq hesablama yolu ilə əldə edilə bilər.

1-3-cü cədvəllərdə verilən hesablama nəticələrinə aşağıdakı amillər təsir göstərmişdir: hər hektardan yığılan məhsulun, yəni məhsuldarlığın səviyyəsi, istehsalçı qiymətləri və istehsal xərclərinin hesablanmasındakı reallıq, düzgünlük. Müvafiq hesablamların aparılması üçün əsas, baza rolunu oynayan bu göstəricilər və habelə məhsul istehsalının natural həcmnin, istifadə edilən ehtiyatların kəmiyyətini səciyyələndirən məlumatların düzgünlüyünün təmin olunması yaranan bütün şübhələri (sualları, inamsızlığı) aradan qaldıra bilər.

Yuxarıda verilmiş cədvəllər üzrə məhsuldarlıq göstəricilərinin öyrənilməsi ölkə Prezidenti, cənab İlham Əliyevin AMEA-nın 70 illik yubiley iclasındakı çıxışında iqtisadçı alimlər qarşısında qoyduğu: “kənd təsərrüfatı üçün yararlı olan torpaqların suvarılması və hansı məhsulların əkilməsinin səmərəli olduğunu elmi cəhətdən yanaşılması,” [11] vəzifənin yerinə yetirilməsini tam təmin etmiş olur.

Məhsuldarlıq göstəricilərinin hesablanması üçün tələb edilən ilkin statistik məlumatların dəqiqliyinin təmin edilməsi, hesablamların düzgün aparılması məqsədilə əlvərişli uçot və hesabat mexanizminin yaradılması, onun səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. ***Belə uçot və hesabat mexanizmini kooperasiya sisteminin daxilində: istehsal kooperativlərində uçot və hesabat qurumu; istehlak kooperativlərində uçot və hesabat qurumu; regional kooperativlər birliyinin nəzdində uçot və hesabat şöbəsi; makro səviyyədə uçot və hesabatın təşkili, informasiya texnologiyaları assosiasiyası (ittifaqı) yaradılması, onların funksiyaları, hüquq və vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsi, iqtisadi-statistik tədqiqat proqramları, metodoloji qaydaların hazırlanması, məqsədyönlü fəaliyyətin təşkili və idarə edilməsi əhəmiyyətli hesab edilir.*** Göstərilən tədbirlərin yerinə yetirilməsi, öz növbəsində, ölkədə kənd təsərrüfatı və onunla bilavasitə qarşılıqlı əlaqədə olan ASK sahələri üzrə rəsmi statistik uçotun mükəmməlliyini təmin etməyə, şübhəsiz, xeyli təsir göstərəcəkdir. Hesab edirik ki, məsələnin bu istiqamətdə həlli, eyni zamanda, ölkədə MHS hesablamlarını təkmilləşdirmək, 2008-ci il standartlarını məqsədyönlü tətbiq etmək, ASK sahələri üzrə inkişaf siyasətini düzgün müəyyən etmək, elmi-tədqiqat işlərini, habelə iqtisadi-statistik təhlilləri müasir tələblərə uyğun həyata keçirmək, idarəetməni düzgün təşkil etmək və inkişaf hədəflərinə nail olmaq və s. məsələnin həlli üçün əlvərişli şərait yaradacaqdır.

Hazırkı şəraitdə belə hesablamların aparılmasını təmin etmək üçün vaxtaşırı tematik statistik müşahidələrin təşkili və keçirilməsi əhəmiyyətli sayıla bilər. Bu da əlavə vəsait tələb edir.

ç) əmək məhsuldarlığı göstəriciləri:

- *adambaşına məhsul istehsalı göstəriciləri:* hər növ məhsul üzrə hesablanır, istehsal olunan məhsulun natural həcmi və ya dəyəri (əlavə dəyəri) həmin məhsulun istehsalında bilavasitə iştirak edən işçilərin sayına bölünür;

- *bir adam-günündə məhsul istehsalı göstəriciləri:* hər növ məhsul üzrə hesablanır, istehsal edilən məhsulların həcmi və ya dəyəri (əlavə dəyəri) həmin məhsulun istehsalına sərf edilmiş adam-günlərin cəminə bölünür, adam-günlərin sayı müvafiq məhsulun istehsalında bilavasitə iştirak edənlərin sayının işlədikləri günlərin sayına hasili kimi hesablanır;

- *adam-saat hesabı ilə məhsul istehsalı göstəriciləri:* hər növ məhsul üzrə hesablanır, istehsal edilən məhsulların həcmi və ya dəyəri (əlavə dəyəri) həmin məhsulun istehsalına sərf edilmiş adam-saatların cəminə bölünür, adam-saatlarının kəmiyyəti müvafiq məhsulun istehsalında bilavasitə iştirak edənlərin sayının işlədikləri günlərin sayına və iş günlərinin davamiyyətinə uyğun hesablanır.

Adambaşına, bir adam-günündə və bir adam-saatında məhsul istehsalının hesablanması kənd təsərrüfatı üçün daha xarakterik sayılır. Çünki, iqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə, məhz kənd təsərrüfatında mövsümlilik və təbii-iqtisadi şəraitdən asılılıq amilləri əmək ehtiyatlarında özünəməxsus formada istifadə edilməsi zərurətini yaradır: mövsümi, müvəqqəti, birdəfəlik işlərin yerinə yetirilməsi, yanaşı istehsal sahələri ilə məşğulluq, əməyin mexanikləşdirilməsi və avtomatlaşdırılmasının faktiki səviyyəsi əmək məhsuldarlığının düzgün hesablanması üçün çətinliklər yaradır.

Əmək məhsuldarlığının göstərilən hər üç növünün dəyər ifadəsində hesablanması üçün iki üsulu mövcuddur:

a) *istehsal olunmuş məhsulun dəyərinə əsasən hesablanır.* Bu üsula Sovətlər İttifaqının iqtisadi konsepsiyasında daha çox əhəmiyyət verilirdi. Müasir dövrdə mürtəce üsul hesab edilir. Çünki onun tərkibindəki istehsal xərcləri digər sahibkarların və yaxud əvvəlki istehsal dövründə istehsal edilmiş məhsulların dəyəridir, maddiləşmiş dəyərdir, cari istehsal prosesində sərf edilmiş əməyin dəyəri sayılır;

b) *yeni yaradılmış (əlavə) dəyərə əsasən hesablanan əmək məhsuldarlığı.* Bazar iqtisadiyyatı üçün əlvərişli üsul sayılır, qərb ölkələrində bu üsuldən istifadə edirlər, cari istehsal prosesində sərf edilmiş canlı əməyin yaratdığı dəyərə əsaslanmaqla, sərf edilən əməyin məhsuldarlığını real səciyyələndirir [1, 187-188].

2. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində məhsuldarlıq göstəricisindən istifadə edilmə məqsədləri

Məhsuldarlıq göstəricilərinin əhəmiyyəti, ənənəyə görə, istifadə edilən ehtiyatların vahidinə düşən məhsulun kəmiyyəti ilə səciyyələndirilir. Amma reallıqda

onun əhəmiyyəti daha çoxdur. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində məhsuldarlıq gös-təricilərindən istifadə etmək məqsədləri müxtəlifdir. Onları aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

- ehtiyatlardan (torpaq, əmək və kapitaldan) istifadənin vəziyyətini qiymətlən-dirmək və israfçılığa yol verilməməsinə dair tədbirlərin hazırlanması və məqsədyönlü nəticələrə nail olmaq;
- istehsal prosesinin nəticələrini (səmərəliliyini) öyrənmək;
- sahənin intensiv inkişaf səviyyəsinin iqtisadi-statistik qiymətləndirilməsi;
- mükəmməl iqtisadi-statistik tədqiqatlar (təhlillər) aparmaq, inkişaf qanunauyğunluqlarını müəyyən etmək, mövcud çatışmazlıqları üzə çıxarmaq;
- istehsal edilmiş məhsulların natural həcmi hesablaması;
- əməyin və istehsal proseslərinin təşkili və həyata keçirilməsinə xidmət göstərmək və s.

Cədvəl 4. Azərbaycanın bəzi regionları üzrə 2014-cü ildə hər 100 ha sahəyə düşən əsas növ heyvandarlıq məhsulları istehsalı

	Hər 100 ha yararlı sahəyə görə, sentner:		Hər 100 ha əkin sahəsinə görə yumurta, min ədəd
	ət (kəsilmiş çəkiddə)	süd	
Azərbaycan cəmi	66,05	406,95	33,40
Abşeron iqtisadi rayonu	35,92	275,22	68,58
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	47,90	394,19	27,00
Yağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	35,83	277,62	11,44

Hal-hazırda Azərbaycanda kənd təsərrüfatı üzrə yetişdirilmiş mal-qaranın diri çəkisi

il, kəsilmiş çəkiddə ət istehsalı öyrənilir.

Cədvəlin məlumatlarından görünür ki, tədqiq edilən regionlar arasında Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda 100 ha kənd təsərrüfatına yararlı sahəyə görə ət və süd istehsalı xeyli yüksək olsa da, ölkə üzrə orta səviyyədəndir. Yumurta istehsalının həddi Abşeron iqtisadi rayonunun təsərrüfatları üçün daha çox üstünlük təşkil edir və hətta hər 100 ha əkin sahəsi hesabı ilə, respublika üzrə orta səviyyə ilə müqayisədə, 2 dəfədən də çox məhsul istehsal edilir. Belə təhlil regionlarda müvafiq heyvandarlıq məhsullarının həcmi artırmaq üçün real imkanların olduğundan xəbər verir, ona təsir edən amil və səbəblərin axtarış tapılması, aradan qaldırılması və məqsədyönlü tədbirlərin yerinə yetirilməsini şərtləndirir.

4-cü cədvəlin məlumatları rəsmi statistik məlumatlar əsasında hesablanmışdır. Hesablama zamanı regionlar üzrə istehsal edilmiş müvafiq məhsullar (sentner və min ədəd) müvafiq torpaq sahələrinə bölünmüş və sonra 100-ə vurulmuşdur.

Məhsuldarlıq göstəricilərin mikroiqtisadi (iqtisadi subyekt və təsərrüfatlar), mezoiqtisadi (regionlar, iqtisadiyyat sisteminin sahələri) və makroiqtisadi səviyyədə hesablanması əhəmiyyət kəsb edir, zərurətə çevrilir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan sahibkarların sayı həddindən çox artdığına görə, məsələn, Azərbaycanda, 2005-ci il vəziyyətinə, 1 milyon 208,7 min vahid təşkil etmişdir. Belə bir vəziyyətdə onların hamısından

hesabatlar toplamaq və düzgün statistik məlumatların hazırlanması mümkün olmur. Odur ki, seçmə statistik müşahidələrin təşkili və keçirilməsi zərurəti yaranır.

Müəyyən nisbətdə təsərrüfatların seçilməsi, seçilmiş təsərrüfatlarda statistik müşahidələr təşkil etmək, düzgün ilkin məlumatlar toplanması və onların əsasında yuxarıda verilmiş metodologiyaya uyğun məhsuldarlıq göstəricilərinin hesablanması əsas məqsədə çevrilir və ondan da müəyyən vəziələr yaranır.

Seçilmiş təsərrüfatlar üzrə hazırlanmış məhsuldarlıq göstəriciləri və digər orta kəmiyyətlər müvafiq məlumatların baş məcmuya (bütün təsərrüfatlara) şamil edilməsi, coğrafi ərazilər üzrə istehsal olunan məhsulların həcmi, dəyəri, məhsullardan istifadə edilməsi vəziyyəti, qalıqlar və s. barədə müfəssəl məlumatların hazırlanması mümkün olur. Bu zaman bir hektardan, bir başdan əldə edilən məhsul, adambaşına istehsal, bir kq məhsulun dəyəri (qiyməti), ona sərf edilən xərclər və s. müvafiq iqtisadi-statistik hesablamaların açarı, əsas amili funksiyasını yerinə yetirir. Baş məcmunun məlumatları ona əsasən hesablanır. Məsələn, buğda əkin təsərrüfatlarının sayı 350490 vahiddən ibarət olmuşdur. Onların buğda əkini sahəsi 490809 (S) hektar olmuşdur. Bir faiz seçmə apararaq 3505 təsərrüfatda buğda istehsalına dair sorğu keçirilmiş və nəticədə müəyyən edilmişdir ki, orta məhsuldarlıq 22,5 (m) sentnerə bərabərdir, buğdanın istehsalçı qiyməri 25 manat/sent, istehlakçı qiymətlər əsasında hesablanan istehsal xərcləri 14 manat/sent olmuşdur (məlumatlar şərtidir). Verilənlərə əsasən bütün təsərrüfatlar üzrə buğda istehsalı (M) bərabərdir:

$$M = S \cdot m = 490809 \cdot 22,5 = 11043203 \text{ sentner} = 110432,03 \text{ ton.}$$

$$\text{İstehsal olunan buğdanın dəyəri, } D = (11043203 \cdot 25) / 1000 = 276080,1 \text{ min manat;}$$

$$\text{İstehsal olunan buğdanın istehsal xərcləri, } \dot{X} = (11043203 \cdot 14) / 1000 = 154604,8 \text{ min manat;}$$

$$\text{Buğda istehsalı üzrə yeni yaradılmış (əlavə) dəyər, } \dot{D} = 276080,1 - 154604,8 = 121475,3 \text{ min manat.}$$

Başqa bir misal. Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən 2002-ci ildə müəllifin təşəbbüsü və rəhbərliyi altında keçirilmiş "Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların əsas iqtisadi göstəricilərinin öyrənilməsinə dair birdəfəlik müşahidənin yekunları"na dair məcmuəyə əsasən, müşahidəyə cəlb edilmiş təsərrüfatlarda inək və camış naxırı üzrə 2001-ci ildə 35087,7 sentner çəki artımı əldə edilmişdir. Həmin təsərrüfatlarda 10970 baş məhsuldar (törədici və analar) inək və camış naxırı mövcud olmuşdur. Belə bir vəziyyətdə hər baş məhsuldar mala görə çəki artımı 320 kq təşkil etmişdir: $m = 35087,7 / 10970 \cdot 100 = 320 \text{ kq/baş}$. Müvafiq region üzrə məhsuldar inək və camışların sayı 158711 baş olmuşdur. Regionda istehsal edilmiş çəki artımı (M) aşağıdakı kimi hesablanır:

$$M = 158711 \cdot 320 = 50787520 / 1000 = 50787,5 \text{ ton.}$$

3. Nəticə və təkliflər

1. Ölkənin kənd təsərrüfatının ümumi məhsuldarlıq göstəricilərinin iqtisadi-statistik qiymətləndirilməsinin

düzgünlüyünü təmin etmək və keyfiyyətini yüksəltmək məqsədilə aşağıdakı tədbirlərin yerinə yetirilməsini məqsəduyğun saymaq olar:

- istehsal edilən bütün növ əsas və əlavə məhsulların natural ifadədə kəmiy-yətinin düzgün qiymətləndirilməsi. Hal-hazırda bəzi növ əsas məhsullar və əlavə məhsulların kəmiyyətinə dair statistik məlumatlar hazırlanmır;
- kənd təsərrüfatında zəruri xidmətlərin kəmiyyətinin iqtisadi-statistik qiymətləndirilməsini həyata keçirmək. Məlumdur ki, hazırda belə məlumatların əldə edilməsində çətinliklər mövcuddur;
- bütün növ əsas və əlavə kənd təsərrüfatı məhsulları və habelə kənd təsərrüfatı istehsalçılarına göstərilən xidmətlərin istehsalçı qiymətlərinin statistik tədqiqatını təkmilləşdirmək və tələbata uyğun gələn məlumatlarla təminatın mövcud vəziyyətini yaxşılaşdırmaq. Məlumdur ki, hazırda bəzi növ məhsulların istehsalçı qiymətləri məhdud dairədə öyrənilir, lakin geniş istifadəçi dairəsi üçün yayılmır, həm də bəzi

məhsullar üzrə satış qiymətlərinin məhdud dairədə öyrənilməsinə üstünlük verilir;

- bütün növ əsas və əlavə kənd təsərrüfatı məhsulları və habelə kənd təsərrüfatı istehsalçılarına göstərilən xidmətlər üzrə **istehsal xərclərinin iqtisadi-statistik öyrənilməsinə diqqət yönəltmək**. Hazırda bəzi növ kənd təsərrüfatı məhsulları üçün maya dəyəri göstəricisi hesablanır və fikrimizcə, buna ehtiyac yoxdur.

2. Kənd təsərrüfatı istehsalçıları və onunla bilavasitə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərən ASK sahələrinin əsas və əlavə məhsul növləri üzrə istehsalçı qiymətlərinin və istehsal xərclərinin öyrənilməsi funksiyasını Kənd Təsərrüfatı Nazirli-yinə həvalə etmək, yerlərdə daimi fəaliyyət göstərən lokal tədqiqat şəbəkəsi yaratmaq, tədqiqat proqramı və metodoloji qaydaların işlənilməsi, hazırlanması arzu olunan nəticənin real həlli yolu sayıla bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Zeynallı Ə.T., Azərbaycan kənd təsərrüfatı coğrafiyasının müasir problemləri, monoqrafiya, Bakı, Elm, 2005. 2. Zeynallı Ə.T., Zeynallı Z.Ə., Statistika: ümumi nəzəri məsələlər, I kitab, dərs vəsaiti, Bakı, 2011. 3. Zeynallı Ə.T., Zeynallı Z.Ə., Statistika: sosial-iqtisadi məsələlər, II kitab, dərs vəsaiti, Bakı, 2011. 4. Kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatı məsələləri, Bakı, Azərneşr, 1963. 5. Məhsul növlərinin təsnifatı, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin nəşri, Bakı, 2009. 6. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının əsas iqtisadi göstəricilərinin öyrənilməsinə dair birdəfəlik müşahidə yekunları, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məcmuəsi, Bakı, 2003. 7. Tarla bitkilərinin əkin sahəsi, məhsul yığımı və məhsuldarlığı, yanvar-dekabr 2014-cü il, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi-nin buraxılışı, Bakı, 2015. 8. Çoxillik əkmələrin əkin sahəsi, məhsul yığımı və məhsuldarlığı, yanvar-dekabr 2014-cü il, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi-nin buraxılışı, Bakı, 2015. 9. Mal-qara və quşların sayı, yanvar-dekabr 2014-cü il, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin buraxılışı, Bakı, 2015. 10. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin statistik məcmuəsi, Bakı, 2014. 11. 525-ci qəzet, 17 noyabr 2015-ci il nömrəsi.

Показатели общей производительности в сельском хозяйстве и методологические основы их статистической оценки

А. Т. Зейналлы

Производительность как экономической категории входит в группу синтетических показателей, служить определению частной и общей свойств характеризующей отраслей экономики. В этой статье описываются свойства общей производительности в отрасли сельского хозяйства, предлагается методология для их расчета и показываются цели использования из них.

Ключевые слова: производительность, общая производительность, производительность труда, общественная производительность труда, интенсивное развитие.

The indicators of general productivity in agriculture and methodological bases of its statistical estimation

A. T. Zeynalli

Productivity as economic category is included into group of synthetic indicators, to serve definition of private and general properties of economy characterising branches. In this article it is described properties of the general productivity in agriculture branches, the methodology for its calculation is offered and the purposes of use from them are shown.

Key words: productivity, general productivity, labour productivity, public labour productivity, intensive development.